

TEFSİR, SİYER, TARİH VE KUR'ÂN'IN KAYNAKLIĞI ÜZERİNE

**ON THE TAFSİR, SIRAH, HISTORY AND THE
SOURCE VALUE OF THE QUR'AN**

SELİM TÜRCAN

Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Prof. Dr., Hitit University Divinity Faculty, Basic Islamic Sciences, Tafsir Department

selimturcan@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7618-3868>

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Received
22 Mayıs 2019	22 May 2019
Kabul Tarihi	Accepted
5 Kasım 2019	5 Kasım 2019
Yayın Tarihi	Published
30 Aralık 2019	30 December 2019
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Aralık	December
Doi	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.568957	

ATIF/CITE AS:

Türcan, Selim, "Tefsir, Siyer, Tarih ve Kur'ân'ın Kaynaklığı Üzerine - On the Tafsir, Sirah, History and the Source Value of the Qur'an", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 36 (Aralık-December 2019): 607-634.

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

<http://dergipark.gov.tr/hititilahiyat>

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Journal of Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey. All rights reserved.

Tefsir, Siyer, Tarih Bağlamında Kur'an'ın Kaynaklığı Üzerine
**On the Source Value of the Qur'an in the Context of Tafsir,
Sirah and History**

Abstract

Studies on early Islam have become very important for Muslims because of their referential and emotional value. The reliability of this information is tried to be tested on the basis of the Qur'an. The fact that the Qur'an is the source of the reliable information has come to the prominence again in the context of the Qur'an-Sîrah-Tafsîr in the studies of both Westerners and Muslims. The efforts to establish the Qur'anic chronology in the West over the last hundred and fifty years are the infrastructure works to use the Qur'anic text as a source of history. Although Muslims were influenced by Westerners, chronology information for them was only a part of the religious efforts to understand the Qur'an. Muslims have not been able to adopt it as an additional paradigmatic stance on their basic perspective. In particular, a neo-tafsir perspective, which was put by the literalist modernism and historicist approach in the place of all the classical Islamic sciences, influenced all kinds of studies in the same direction, especially the studies of the sîrah and history. Therefore, we do not see a basic innovation in the paradigmatic stance of Muslims. In order to reveal the historical source value of the Qur'an and to produce healthy information, we need to convert the history of the Qur'an and the Qur'anic chronology to a separate historical study area instead of an exegetical one. The benefits of these studies to the classical Islamic sciences such as sîrah, tafsir and fiqh should be considered as a secondary issue. This is the only way to get healthy information which is not distorted by the personal and social expectations.

Keywords: Tafsîr, Qur'an, Sirah, Neo-Tafsîr, Paradigm, History.

Extended Summary

On the Source Value of the Qur'an in the Context of Tafsir, Sirah and History

Surpassing their cultural environment they grow in, scholarly developments show their influence on neighboring cultures. However, it seems difficult to say that they have always been transferred by preserving their nature. In such periods, it can be said that the scientific studies put forward in the secondary geographies give a chaotic image and cannot create any accumulation. Although Muslims moved the tools and results of the scientific and historical view developed in the west to Islamic sciences, they did not

consider that there was a fundamental difference between them and the view of Islamic sciences. One of the issues directly reflecting this is the matter of the source value of the Qur'an.

Studies on the early period of Islam have been very important for Muslims because of their reference value and emotional meaning. We can say that the Qur'an is undoubtedly the main source to get information about the early period. In addition, the issue of controlling the credibility of the reports other than Qur'an through Quran has been an important topic of discussion. It is already a known fact that it is frequently applied to the Qur'an in Sirah literature. However, in the context of history studies, we cannot say that this has evolved into a special approach and a suitable method for the Muslims. The issue of the source value of the Qur'an in the contemporary period has been highlighted again in the context of the Quran-tafsir-sirah in the studies conducted by both Westerners and Muslims. The basic question is whether the approach of these two different circles to this issue is the same.

A number of studies to establish the chronology of the Quran have taken place in the West for almost two centuries. In this framework, the dates and even the passages were dated and put in order by taking into account the lists in the early sources of tafsir and sirah as well as related direct and indirect reports. Western chronology studies have emerged as infrastructure studies to benefit from the Qur'anic text as a source of history; for even if the Qur'an is an authentic source, it did not provide direct historical datum. The biggest obstacle was the fact that the Qur'an revealed in pieces was not collected chronologically. Modern approaches, which have emerged in Islamic sciences with the impact of the developments in the west, have brought up the discussion of the old issues again. Chronology studies have appeared as a significant one. But instead of serving the Qur'an as a source of history, this has only been possible as a part of religious understandings of the Qur'an.

As a result of the effect of the developments in the West on understanding the Qur'an, two approaches have come to the agenda: at first literalist modernism and then historicist approach that criticize the former. They put forward a neo-tafsir perspective, a claim to understand the Quran that would replace all classical Islamic sciences. The neo-tafsir has influenced all the work of Muslims in the same direction. In the framework of the modernist movement and following works, the Qur'an translations, concise tafsirs, mawdûi tafsirs and Qur'anic encyclopedias have emerged. Besides, the chronology studies by Muslim scholars have functioned in Qur'an

translations, chronological tafsirs, and partly sirah studies. It would not be wrong to say that all these types of work serve the basic neo-commentary perspective. We can include the studies on purpose of Sirah and history to this category. For example the works of Derveze in the field of Sirah has rather the character of tafsir than a history work since the Qur'an's role in these works means something other than an authentic source of history. In other respects, although the neo-tafsir perspective seems to be a revolt against classical Islamic sciences, we can say that the basic paradigmatic stance has not changed. What has emerged is a critical view that is supposed to be an alternative to all Islamic sciences but its basic legislative character have not changed.

As a result, we can say that the act of Muslims in the context of the basic religious/normative need of course cannot be condemned. However, whether this turns into a disadvantage is directly related to the fact that Muslim scholars can consider the Qur'an from another plane. Muslims have not been able to make a fundamental innovation in their scholarly works and to realize a paradigmatic awakening. Muslims could not adopt a new perspective in addition to the basic religious perspective of the Qur'an. Muslims could not adopt a new perspective in addition to the basic legislative perspective of the Qur'an. Because they could not do this, they could not provide a new cultural and scholarly expansion. We should transform the studies of Qur'anic chronology as a distinct field not with intent to tafsir but to history in order to reveal the the source value of the Qur'an and to produce valuable datum. The benefit of these studies to the classical Islamic sciences such as sirah, tafsir and fiqh should be seen as a next step that we will not consider at first stage. This is the only way to ensure a healthy historical knowledge not affected by personal and social expectations.

Öz

İslam'ın erken dönemine ilişkin çalışmalar, hem referans değeri hem de duygusal anlamı nedeniyle Müslümanlar için çok önemli olagelmıştır. Bu bilgilerin güvenilirliği ise bugün de Kur'an'a arz edilerek sağlanmaya çalışılmaktadır. Kur'an'ın kaynaklığı hem Batılıların hem de Müslümanların yaptığı çalışmalarda Kur'an-siyer-tefsir ilişkisi bağlamında yeniden öne çıkmıştır. Batıda son yüz elli yıllık tarih boyunca Kur'an kronolojisini tespite ilişkin gayretler, Kur'an metninden bir tarih kaynağı olarak yararlanmaya yönelik altyapı çalışmalarıdır. Batılardan etkilenseler de Müslümanlar için kronoloji bilgileri, Kur'an'ı anlama gayretlerinin ancak teşriî amaçlı bir parçası olmuştur. Müslümanlar bu temel perspektife ek paradigmatic bir duruşu hâlâ benimseyememiştir. Özellikle literalist modernizmin ve onu takip eden

tarihselci yaklaşımın tüm klasik İslami ilimlerin yerine geçirdiği bir neo-tefsir perspektifi de Müslümanların yaptığı her türlü çalışmayı aynı teşriî doğrultuda etkisi altına almıştır. Buna siyer ve tarih çalışmaları da dâhildir. Dolayısıyla temel bir yenilikten söz edilemez. Bizim Kur'an'ın tarihî kaynaklık değerini ortaya çıkarmak ve sağlıklı bilgiler üretmek için Kur'an nüzul tarihini ve Kur'an kronolojisini tefsir amaçlı değil, tarih amaçlı müstakil mesai alanlarına dönüştürmemiz gerekmektedir. Bunların siyer, tefsir, fıkıh gibi klasik İslami ilimlere faydası ise öncelikle dikkate almayacağımız sonraki bir adım olarak görülmelidir. Kişisel ve toplumsal beklentilerin dönüştürmediği kendisi için üretilmiş sağlıklı bilgi birikimi ancak böyle sağlanır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Siyer, Neo-Tefsir, Paradigma, Tarih.

GİRİŞ

Fikir hareketleri, içinde büyüdükleri kültürel ortamdan çıkıp komşu kültürlerde de etkisini gösterir. Bununla beraber, bu hareketler öz coğrafyasında meydana getirdiği dönüşümü diğer kültürlerde aynı şekilde tekrarlamayabilir. Etkileme ve etkilenme muhakkak olsa da aynı güçte bir tezahürün gerçekleşeceğine garanti vermek mümkün gözükmemektedir. Belki de bunun, düşünsel üretimlerin kendi coğrafyasının sıkıntılarına ve problemlerine bulunmuş doğal çözümler olmasıyla doğrudan ilgisi vardır. Yine de asıl engel, yeniliklerden etkilenen öncü kimselerin bu yenilikleri görüntüleri ve şekli unsurları üzerinden kavramaları, yeniliklerin altında yatan gerçek sebeplere bağlı okumalar yapamamaları, sadece söz konusu fikirleri kendi coğrafyalarına taşıyarak buranın problemlerinin de üstesinden geleceklerini düşünmeleridir. Öyle anlaşılıyor ki bilimsel gelişmelerde de kural değişmemekte, paradigmatik dönüşümler komşu coğrafyalara aynı düzeyde yansımamakta veya bu, çok uzun süreçlere ihtiyaç duymaktadır. Böyle zamanlarda ortaya konulan bilimsel çalışmaların kaotik bir görüntü verdiği ve sağlıklı bir birikim oluşturamadığı da söylenebilir.

Kültürel ve bilimsel etkileşim hem doğal hem de gereklidir. Fakat bunun gerçek bir faydaya dönüşmesi içselleştirme ve özgülleştirme aşamalarına bağlıdır. Müslümanlar İslami birikim üzerinde icra-i faaliyette bulunan modern bilim ve tarih yaklaşımı ile yüzleşmiş olsalar da maalesef sağlıklı biçimde alış-verişte buldukları tartışma götürür. Bilimsel ve tarihî bakışın araçlarını ve sonuçlarını İslami ilimlere taşısalar da bunlarla İslami ilimler bakışı arasında temel bir yaklaşım farklılığı bulunduğunu yeterince dikkate almamışlardır. Aynı zamanda İslami ilimlerin özgün karakteri ile yerine getirdiği toplumsal işlev de söz konusu eklektik tavır nedeniyle akamete

uğramaya başlamıştır. Elinizdeki makalede söz konusu handikap; Kur'an'ın tarihe kaynaklığı, Kur'an kronolojisi, siyer, tarih ve tefsir araştırmaları bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır. Mevcut çalışmaların mahiyetine dair bazı örneklerin analizi yapılacak, ortaya çıkan karmaşanın çözümlenmesi sadedinde mütevazı bir öneride bulunulacaktır.

1. İSLAM'IN ERKEN DÖNEMİNE İLİŞKİN ÇALIŞMALAR VE KUR'AN'IN KAYNAKLIĞI ÜZERİNE

İslam'ın erken dönemine ilişkin çalışmalar, Müslümanlar için daima önemli olmuştur. Çünkü söz konusu çalışmalar, vahye dayanan ve otorite ifade eden veya bunlarla ilişkili olan kurucu nitelikteki bilgileri elde etmeye yöneliktir. Vahye dayanmanın gerekliliği ise hem İslami ilimlerin hem de Müslüman düşüncenin en temel esasıdır. Dolayısıyla Müslümanların hayatlarını şekillendirecek olan yorumların dayanakları ancak ilk dönem araştırmalarıyla elde edilebilir. Öte yandan Müslümanların tarihin bu dönemine ilişkin yaklaşımları, doğal olarak duygusal bir zeminde gelişmiştir. Yani söz konusu bilgiler, referans değeri taşımanın ötesinde kimlik yapıcı manevi bir etkiye sahip bulunmaktadır.

İslami ilimlerin tedvin edildiği süreçte siyer çalışmalarında ilk dönem olaylarını aydınlığa kavuşturma amacıyla rivayet ve şiir nakilleri yapıldığı, Kur'an ayetlerine sıkça atıflarda bulunulduğu bilinmektedir. Yine hadis çalışmalarında pek çok rivayetin nakledildiği, fıkıh kaynaklarımız arasında *siyer* diye anılan daha çok uluslararası hukuk konusundaki kitapların yanında özellikle savaş, ganimet ve vergi hukukuna ilişkin bazı eserlerin de Hz. Peygamber ve sahabe dönemi olaylarını ve uygulamalarını aydınlatmaya çalıştığını görüyoruz.¹ Tefsir için ise Kur'an'ı anlamının bağlayıcı zeminini, nüzul olaylarına ilişkin şahitlik ve otorite ifade eden yorum örnekleri oluşturmaktadır.² Belirtmek gerekir ki tarihi süreçte erken dönem nakillerinin peşine düşmek, sadece rivayet ehli için değil dirayet ehli için de geçerli ve bağlayıcı bilgilere ulaşmanın ilk aşamasıdır. Bu iki ekol arasındaki fark, söz konusu nakillerin

¹ Ahmet Yaman, "Siyer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 37: 316-319; Mustafa Fayda, "Siyer ve Meğâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37: 319-324. (Özellikle siyerin, Araplardaki *eyyâmu'l-'Arab* geleneğinden farkı izah edilirken *teşri'î* değerine işaret edilmiştir. Bk. 320).

² Maturîdî'nin görüşü için bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Maturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005), 1: 3, 4.

bağlayıcılığı konusunda değil, bunların sıhhati ve doğru değerlendirilmesinin bağlayıcılığa etkisi konusundaki farklı yaklaşımdan kaynaklanmaktadır.

Müslümanlar için ilk dönem bilgilerinin hem kimlik oluşturu bir tarafı hem de referans değeri bulunduğu için hayati önemde olduğunu söyledik. Böyle bir bilginin bir şekilde köken araştırmasına ve buna bağlı meşruyet sorgulamasına tabi tutulması elbette kaçınılmazdır. O yüzden rivayetlerin nakil yolu ve ravilerin güvenilirliği, kitapların sağlam nakil yollarıyla bize ulaşıp ulaşmadığı vs. gibi konular gündeme gelmiş, rivayetleri denetlemeye ilişkin hadis usulü alanı disipline edilmiş, bu usul zaman içinde İslami ilimlerin tümünde rivayetlerin sıhhati konusunda büyük oranda paradigmayı belirlemiştir. Bu temel kritiğin yanında özellikle rey ekolüne mensup olanların metin tenkidine yani içerik analizine de giriştikleri, hadisçi bakışın onayına rağmen pek çok nakli eleştirebildikleri malumdur. Aynı bağlamda eldeki haberleri, güvenilirliğinden şüphe duyulmayan Kur'an'ın kendisine arz etme meselesinin erken dönemlerden itibaren -herkes tarafından ve tam bir yöntem hassasiyetinde olmasa da- işletilmeye çalışıldığını ve sonraki hadis tartışmalarına konu olduğunu hatırlayabiliriz.³ Erken dönemden itibaren telif edilen siyer çalışmalarında ise Kur'an ayetlerine yapılan atıflarla nakledilen anlatıların sıhhatini denetlemenin amaçlandığı anlaşılmaktadır.⁴ Ne var ki bu uygulamanın siyercilik ve tarihçilik adına sistematik bir yaklaşıma ve bir yöntemle dönüştürüldüğünü söylemek zor görünmektedir. Bu konunun üzerinde ayrıca duracağız. Yine aynı çerçevede Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmek en erken tefsir örneklerinde karşımıza çıkan bir olgu olmuştur. Bunun sonraki dönemlerde Kur'an yorumunda merkezi bir yöntem önerisine dönüştürülmeye çalışıldığı ve son dönem tefsir hareketlerinde de özel bir vurgu ile yeniden gündeme geldiği görülmektedir.

İlk dönemin Müslümanlar nezdindeki öneminde, doğal olarak bir ek-silme söz konusu değildir. Hatta ilk döneme ilişkin çalışmaların son yüzyılda

³ Hanefî telakkisinde hadislerin Kur'an'a arz edildiğinde uyum arz etmesi amel edilebilirlik için daha açık bir şarttır. Bk. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971) 1: 364 vd. Hadislerin muhkemle sabit olan Kur'an hükmü ile çelişmeyeceği konusunda bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Surkî ve İbrâhîm Hamdî el-Medenî (Medine: Mektebetu'l-İlmiyye, ts.), 432; Selâhattin Polat, "Hadiste Metin Tenkidi I", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 113-130, 129; Kamil Çakın, "Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34, 237-261.

⁴ Mesela en klasik iki örnek için bk. Muhammed b. İshâk, *Sîretu'bnî İshâk* (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî), thk. Süheyl Zükâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1078); İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Süheyl Zükâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992); Muhammed b. 'Amr b. Vâkıdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk. Marsned Jones (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1404/1984). İbn İshâk ve İbn Hişâm, ayetleri ve tefsirini konuların içinde, Vâkıdî ise ele aldığı konunun sonunda verir.

yeniden yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Özellikle İslami ilimlerde baş gösteren modern yaklaşımlar, bu meselelerin yeni perspektiflerle tartışılma gayretlerini gündeme getirmiştir. Literalist modernizmin tesirinde gelişen ve Kur'an'ı merkeze alarak denetleme yapma iddiasında olan "akılcı" ve "bilimsel" okuma biçimlerinde de yeni bir tefsirciliğin ve siyerciliğin çok ilginç tezahürlerine rastlayabilmekteyiz. Bahse konu çalışmalarda geleneksel alışkanlıklara nazaran çok daha keskin bir "Kur'an'a arz" söylemi hâkimiyetini sürdürmektedir. Mesela Kur'an'ın ilgili ayetlerinde ifade edilmesi⁵ nedeniyle Hz. Peygamber'in Kur'an dışında hissi bir mucizesinin olamayacağına ve dolayısıyla bunu anlatan rivayetlerin sahih olmadığına ilişkin tespitler yahut da Hz. Peygamber'e büyü yapıldığına ilişkin haberlerin Kur'an'a ters olduğu için kabul edilemeyeceğine yönelik iddialar benzer bir yaklaşımın ürünü olsa gerekir.⁶ İlgili meseleler klasik tefsir ve siyer kaynaklarında anlatılıp kabul edilse de bu gibi konularda klasik modernist yaklaşımın Kur'an'a arz meselesini kullanma biçimi, nakillerin tarihî bir değer taşıma ve en küçük bir ek bilgi verme ihtimalini peşinen sıfıra indirmektedir. Dikkat edilirse Kur'anî ifadelerin denetleme mercii kılındığı yerde bu derecede bir keskinliğin geleneksel tefsir ve siyer yaklaşımında bulunmadığını söylemek durumundayız. Beri taraftan Kur'an dilini literalist bir okumaya tabi tutup bu okuma biçimini doğrunun tek ölçütü haline getiren söz konusu yaklaşım, yeri geldiğinde pragmatik bir tavırla literalist hassasiyetinden vaz geçebilmektedir. Mesela Kur'an ifadelerinin Fil hadisesini olağanüstü bir olay anlatımıyla verdiği açık biçimde gözükürken yani ayetlerin zahiri bunun dışına çıkma imkânını pek vermezken ifadelerin te'villerle rasyonelleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir.⁷ Keza Kur'an'daki diğer mucizevî olaylara ilişkin anlatımlarda da bu yaklaşım hâkimdir. Böyle durumlarda Kur'an dilini anlamının açık bir ölçüte kavuşturulup görüşlerin öyle savunulması gerektiği ortadadır. Aksi durumda Kur'an'ın dediği şey bahane edilerek araştırmacının kendi akli temel ölçüt olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu yorum örnekleri, Kur'an diline ilişkin tutarlı bir çözümlenme olmadan onun tarihî kaynaklık değerinin de takdir edilemeyeceğini

⁵ İsrâ 17/59; Tâhâ 20/133; Ankebût 29/50-51.

⁶ Mesela bk. Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, (b.y., el-Hey'etu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 1990), 11: 273, 274; Muhammed İzzet Derveze, *Siretu'r-Rasûl Sure Muktebese mine'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Menşûrâtu Mektebeti'l-'Arabiyye, ts.), 234 vd., 250 vd.; Mazharuddin Siddîkî, *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*, çev. Murat Fırat Göksel Korkmaz (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990), 24, 25; J.M.S. Baljon, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Fecr Yayınevi, 1994), 87.

⁷ Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm (Cüz'ü 'Amme)*, (Kahire: el-Cem'iyetü'l-Hayriyyetü'l-İslâmiyye, 1341), 156-159.

ve sadece Kur'an'ın belli amaçlar için araçsallaştırılmaya devam edileceğini göstermektedir.

Siyer-tefsir ilişkisine yönelik doğrudan yapılmış çalışmalar, Kur'an'ın kaynaklığı meselesini tartışmanın önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Söz konusu çalışmalarda da eldeki verilerin güvenilirliğini test etme ve ilk dönem olaylarına ilişkin daha doğru bir tasavvur elde etme amaçlanmaktadır. Bunun için iki farklı veri bütünü birlikte değerlendirmenin aynı olayların gerçeğe uygun bir yeniden inşası için gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu amacı net biçimde ifade eden siyer yazarları bulunmaktadır.⁸ Siyer cephesinde yapılan bazı çalışmaların söz konusu eğilime açık örnek teşkil ettiği görülmektedir. Mesela *et-Tefsîru'l-Hadîs* isimli kronolojik tefsirin de sahibi olan İzzet Derveze'nin *Asru'n-Nebî* ve *Sîretu'r-Rasûl* ve *ed-Düstûru'l-Kur'ânî* adlı çalışmaları, Kur'an'ı esas alan siyer çalışmalarına öncülük etmektedir.⁹ Bunlarda Kur'an anlatılarının merkeze alındığı ve siyer bilgilerinin buna göre değerlendirildiği bir bakış açısının hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Böyle örnekler bulunmasına rağmen yine de söz konusu bakışın Müslümanların yaptığı siyer çalışmalarında tefsirdekinin aksine pek öne çıkmadığı görülmektedir. Zaten mevcut geleneksel siyer kaynaklarımızda ayetlere yapılan atıfların sanki üstü örtük bir tatmin uyandırdığı, Müslümanlara ait çağdaş siyer çalışmalarında da Kur'an'ın siyere katkısı ve siyer-tefsir ilişkisi bağlamında somut bir yöntem arayışının pek de gelişmediği söylenebilir.¹⁰ Bu yüzden Kur'an'ı merkeze alan bu çalışmaların tarihten daha çok *tefsire* yakınlaştığını bile düşünebiliriz. Mesela Derveze'nin siyer kaynaklarını bir tarafa koyup tefsirlere ve hadislere atıfta bulunduğu görülmektedir.¹¹

Siyer-tefsir ilişkisine dair oluşmakta olan kitâbiyat, Müslümanlar nezdinde, kronolojik meal ve tefsir çalışmaları, bağımsız nüzul kronolojisi

⁸ Mesela bk. Cevâd Ali, *Târîhu'l-'Arab fi'l-İslâm es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beyrut-Bağdat: Menşûrâtü'l-Cemel, 2009), 11-51; İmâdüddîn Halîl, *Dirâsetün fi's-Sîre* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1425), 13 vd.

⁹ Muhammed İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2011); *Sîretu'r-Rasûl Sure Muktebese mine'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Beyrut: Menşûrâtu Mektebetü'l-'Arabiyye, ts.); *ed-Düstûru'l-Kur'ânî ve's-Sünnetü'n-Nebeviyye fi Şu'ûni'l-Hayat* (b.y., el-Mektebetü'l-İslâmiyye li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1981).

¹⁰ Mesela Türkiye'de İslam tarihçilerinin yaptığı yüksek lisans ve doktora tezleri içinde Kur'an'ı merkeze alan çalışmaların sayısı için bk. Reyhan Keleş, "İslam Tarihi ve Sanatları bölümünde Kur'an ve Tefsir Alanı ile İlişkili Tezler Üzerine Bir Değerlendirme", *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler İslam Dünyası ve Batı Mukayesesi I - Türkiye ve Batı-*, ed. Bilal Gökçır ve dğr. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018), 583-606.

¹¹ Mesela Derveze, teşri'-siyer ilişkisi konusunda bunu hissettirmektedir. Bk. Derveze, *Sîretu'r-Rasûl*, 2, 373 vd.

çalışmaları,¹² Kur'an'ı anlamada tarihsellik teorisini öne çıkaran çalışmalar şeklinde daha çok Kur'an ve tefsir merkezli olarak sürmektedir. Öte yandan siyer-tefsir ilişkisine dair tartışmaların Müslümanlar nezdinde özellikle tefsiri merkeze alarak yapılıyor olmasının bazı önemli sebepleri bulunmaktadır. Söz konusu sebeplerin analiz edilmesi, siyer-tefsir ilişkisine ne kadar tutarlı bir yaklaşım sergilediğimizi ve temel beklentilerimizin ne kadar sağlıklı olduğunu denetlememiz hususunda katkı sağlayabilir. Bu çalışmaların ortaya çıkışının altında bir takım siyasi, sosyal ve kültürel gelişmeler olabilir. Bunların çalışmalara bıraktığı yan etkiler üzerinde düşünmek, istikametimizi belirlemek için önem arz etmektedir. Analizi yapabilmek için de son iki yüzyılda gündeme gelen düşünce hareketleri ile kitâbiyat arasındaki organik ilişkiye dikkatimizi vermemiz gerekecektir. Kendini ille de modernist ya da tarihselci olarak nitelenmese de bahse konu çalışma türlerinden birinde veya onun etkisinde ifade etmekten çekinmeyen pek çok müellife ve eserine rastlamaktayız. Yine, Batıda farklı bir amaç için vücut bulan herhangi bir çalışma türü, Müslümanlar tarafından kendi amaç ve yaklaşımlarına hizmet etmek üzere kanaatimizce yarı bilinçli-bilinçsiz biçimde uyarlanabilmektedir. (Burada bilinçle kast ettiğimiz şey pür Müslüman bilinciyle ilgili bir şey değil öncelikle batılı çalışmalarla İslami ilimler arasındaki paradigmatik farklılıklara dikkat etmekle ilgilidir.)

2. MODERNİZMİN TESİR BİÇİMİ VE SONUÇLARI ÜZERİNE

Bahsi geçen çalışma türleri, modernizmin ve onun artçısı olan fikrî gelişmelerin tesiriyle gündemimize girmiştir. Bu süreçte hadis, fıkıh hatta tefsir gibi tüm İslami ilimler birikiminin sorgulandığı malumdur. Klasik İslami ilimlerin yerine ikame edilecek şekilde tefsir ilminin adeta yeniden yapılanma yoluna girdiğini görüyoruz. Bunun sebebi, aslında Müslümanların geri kalmışlıklarının sebebi olan bu kültürel birikim ve kodlanmadan kurtulmaları gerektiği düşüncesiydi. Söz konusu birikimin yerine sadece Kur'an metninin kendisinden hareket etme düşüncesiyle yola çıkanlar, o güne kadar Kur'an'ın doğru anlaşılmadığını öne sürerek "Kur'an'ı anlamanın" şartlarını kültürel birikimden bağımsız olarak belirleyecek bir *neo-tefsir* hareketini başlatmış oldular. Bunun neticesinde literalist modernist Kur'an tasavvuru, ehl-i Kur'an okulu, mealcilik, bilimsel tefsir okulu vb. oluşumlar Müslümanların gündemine girecektir. Böylece evrensel ve her dönemde etkin bir Kur'an anlayışının

¹² Bu konuda geniş bilgi için bk. Subhi es-Sâlih, *el-Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (İstanbul: Derse'âdet, ts), 175 vd.; Mesut Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu: Muhammed İzzet Derveze Örneği* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009), 15-32.

ikame edilmeye çalışıldığı görülmektedir.¹³ Bu tefsir, Kur'an'ın modern bilimin verileriyle çelişmediğini bilakis onu çok öncesinde tasdiklediğini gösteren, akılla asla tearuzu bulunmayan, modern insanın her tür problemine çare üretecek, diğer ilimlerin kültürel yük ve tortusundan Müslümanları kurtaracak evrensel bir karaktere sahiptir. Söz konusu düşüncede bir tür kökene dönüş arzusu bulunduğu dikkat çekmek isteriz. Bunun tarihte geriye doğru yani başlangıca doğru bir hareket tarzı olmaktan çok, otorite metin ve kurumların en birincisine yani Kur'an'ın literal yapısına dönüp diğerlerini değersizleştirme eğilimi olduğu görülür. Kur'an'ın literal yapısından hemen sonra ona dayanarak modern aklın kendi otoritesini ikame etmesi kaçınılmaz oldu. Neticede tefsir edebiyatımızda Müslüman bireyi bir an önce metinle yüzleştiren mealler, kısa tefsirler ve problem merkezli olan konulu Kur'an tefsiri ve Kur'an ansiklopedisi türünde çalışmaların kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Yeri gelmişken ifade edelim ki düşünceler arasında sürekli evlilikler vücuda gelmesi tabiidir. O yüzden bu çalışmaların geleneksel birikimden faydalanan melez örneklerini daha çok görmekte olduğumuzu ifade etmeliyiz. Kaldı ki etkileşimi mutlak anlamda olumsuz bir durum olarak nitelenmek de doğru olmayacaktır.

Kur'an'ı anlamada geleneksel bakış ve yöntemin ötelenmesi, modern aklın kimi yöntem arayışlarını ve yaklaşım biçimlerini, mesela modern tarihî kronolojik bakışı, Kur'an'ı anlamaya transfer etme teşebbüslerini gündeme getirmiştir. Bu çerçevede Batılıların yaptıkları çalışmalardan etkilenerek Kur'an metninin kronolojisine bağlı meal ve tefsir çalışmalarının da başlatıldığını görmekteyiz. Buna aşağıda daha geniş biçimde tekrar değineceğiz. Ama zaman biraz daha ilerlediğinde Batıda kilise eleştirisine dayanan "sadece Kutsal Kitap" (*sola scriptura*) eğiliminden sonra nasıl tarihsel eleştiriye dayanan Kutsal Kitap tenkidi geliştirse buna paralel biçimde, Müslüman dünyada da Kur'an'ın literal yapısıyla evrensel olduğu iddiasına tepki olarak Kur'an'ın tarihsel bir dili ve anlatısı bulunduğu görüşü belirlemiştir. (Burada bunu ille de Batı'nın adım adım taklit edildiği vurgusuyla söylemiyoruz. Düşünce hareketlerindeki birbirini doğurma ve etki-tepki olgusunun gereği

¹³ Bizim neo-tefsir dediğimiz eğilimin hikâyesi, Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) ulûmu'l-Kur'an çalışmasıyla başlar ki bu eser, alanında tefsir için usûl tabirini kullanan ilk çalışma olarak bilinir. ed-Dihlevî'nin kişilerin bir an önce Kur'an'ı kendi başlarına okuyup anlamaları gerektiğini ve bunun önündeki engellerin kaldırılmasını öngören yaklaşımı, zamanla geleneksel tüm bağlardan kopmayı öngören görüşlere kadar evrilmiştir. Aslında ed-Dihlevî'nin usûl kelimesiyle, geleneksel birikime müracaata ihtiyaç hissettirmeden Kur'an'ı doğru anlamayı temin edecek ama oradan çıkarılmış bir yöntemi kastettiği anlaşılmaktadır. Bk. Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, çev. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1425/2005), 17.

olarak da benzer süreçler yaşanmış olabilir. Zaten Kur'an'ın tarihselliğini savunanlar da Müslüman vahiy tasavvurunun özgün tarafına büyük oranda sadık kalmışlardır. Öte taraftan onların Batıdaki tartışmalardan haberdar olduklarını da görmezden gelemeyiz.) Vahyin kaynağının tarihüstülüğü telakisi çok müdahale görmese de vahyin insani bir dille tarih içinde inzal edildiği özel biçimde vurgulanmıştır. Bu yaklaşıma göre Kur'an yirmi üç yıllık nüzul döneminde gelişen olaylara ve problemlere cevap olarak inmiş vahiylerden oluşmaktadır. Sadece kültürü inşa eden hadis ve tefsir birikimi değil, aynı zamanda Kur'an'ın kendisi de tarihsel bir metindir, Kur'an'ın ruhu, özü vahyin evrensel boyutu olsa da formunun ve noktasal çözümlerinin tarihüstü bir vasıfta algılanması yanlıştır. Tam da bu noktada Kur'an'ın dünyevi varlığını nüzul süreci içinde kazanması, onun anlaşılmasında nüzul sürecinin tarihsel şartlarını anlamayı gerekli kılmıştır. Dolayısıyla Kur'an'ı anlamak için geleneksel kültürel birikimin Kur'an'ı doğru anlamaya yardım edecek veri alanı olarak kıymet ifade ettiğini düşünebiliriz. Burada dikkat çekmek isteriz ki ortaya çıkan tarihselci bakış neo-tefsir dediğimiz merkezî çalışma alanını, klasik tefsirin tarihî misyonuna döndürmediği gibi merkeziliğini daha da belirginleştirmiş, kanaatimizce geleneksel birikime ise sadece bir "ulaşılabilir sonuçları doğrulayacak verilerin seçileceği alan" gözüyle bakmıştır. Tarihselci yaklaşım, kesinlikle İslami ilimler birikimini geleneksel çizgisinde değerlendirmek anlamına gelmez. O, İslami ilimlerin geleneksel bakışının, usulünün ve bağlayıcı ilke bilgilerinin dışına çıkıp onları etkisizleştiren bir öneridir. Yine vurgulamak gerekir ki tarihselcilik, işlediği konular ve temel ekseni itibarıyla Kur'an nüzul kronolojisini merkeze alan tarihî bir okumaya elbette daha çok muhtaçtır.¹⁴

Müslümanlar için, Batılı İslâmiyat çalışmalarından önemli ve somut bir etkilenme konusu olan Kur'an nüzul kronolojisi çalışmaları, aslında tarihselci yaklaşımın hemen öncesinde, yukarıda ifade ettiğimiz gibi literalist modernist hareketin hâkim olduğu süreçte devreye girmiştir. Buna dayalı tefsir ve meal çalışmalarını tetikleyen şey de doğrudan Müslümanlar arasında yaşanan tefsir merkezli bir gelişme değildir. Daha çok siyer merkezli Batılı

¹⁴ Her ne kadar tarihselci yaklaşımı edebî kritik ve hermeneutik tartışmalarının katkılarıyla kısmen farklılaştırarak savunanlar ve işleyenler olsa da bu görüşün en önemli temsilcisinin Fazlur Rahman olduğunu teslim etmemiz gerekir. Öte yandan Fazlur Rahman'ın Kur'an kronolojisine ilişkin çalışmaları bulunduğunu söyleyemeyiz. O geleneksel tarihî bilgilerden hareket etmiştir. Fakat kronoloji çalışmasına en çok tarihselci bakışın ihtiyaç duyacağı açıktır. Bunun bir örneği için bk. bk. Ömer Özsoy, "Kur'an'ı Tarihsel Bilgi Kaynağı olarak Kullanmanın İmkân ve Sorunları", *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları* (Ankara: Kitâbiyât, 2004), 151-164.

modern tarih araştırmalarının bu süreci başlattığını görmekteyiz.¹⁵ Kronolojik Kur'an çalışmaları, literalist modernizmin devamında beliren tarihselciliğin hemen öncesinde gündeme gelen ve paralelinde tesir gösteren bir tefsir hareketidir. Dikkat edilirse burada Müslümanların daha önce ayet ve surelerin nüzul sırasına dair hiçbir şey söylemediğinden bahsetmiyoruz. Burada yeni ve farklı bir vurgu ile Kur'an kronolojisine dair çalışmaların esas alındığı tefsir hareketinden bahsediyoruz. Batılı araştırmacılar, İslam dinine seküler bir cepheden bakarak onun ilk dönem tarihini, insani yapıp etmelerin tarihi olarak okumayı tercih ettiler. Bunu objektif biçimde yapma konusunda ne kadar başarılı ve iyi niyetli oldukları hep tartışılmıştır. İslam'ın kurucu tarihini okurken Hz. Peygamber'in zatından bağımsız ve aşkın bir özneye matuf okuma biçiminden özellikle uzak durdukları anlaşılmaktadır. Batılı araştırmacılar eldeki siyer birikiminin güvenilir bilgiler içermediği, doğaüstücülüğün, mitik yaklaşımların ve üstünlük kompleksinin dönüştürdüğü, iktidar ve gücün şekillendirdiği bir tarih olduğu, dolayısıyla bilgilerin otantik biçimde kaynağını yansıtmadığı gibi düşüncelere sahip oldukları görülmektedir. Bu da geriye otantik bilgi ihtiyacını karşılayacak tek metin olarak Kur'an'ın kaldığı fikrini öne çıkarmıştır.¹⁶ Peki, Kur'an Batılı araştırmacılara göre gerçekten otantik bir bilgi kaynağı mıdır? Batılı yaklaşımlar içinde Kur'an'ın otantikliğine ilişkin ileri derecede şüpheli yaklaşımlar yoktur diyemsek de¹⁷ bunun kenarda bir görüş olarak kaldığı söylenebilir. Hatta bazı erken dönem Kur'an nüshalarına ilişkin keşifler, bu durumu daha da belirginleştirmiştir. Kur'an metnindeki tekrarları, şifahi nakil sürecinde metne insanî müdahaleler olup olmadığını, metni mensûh ayetleri, şaz dediğimiz kıraat biçimlerini ve yedi harf çerçevesinde nakledilen ihtilafli metin durumlarını öne çıkarma şeklinde ve çerçevesinde kalan daha mutedil şüpheli tutum, Kur'an'ın dönemini yansıtan otantik bir metin olduğunu teslim etmek durumunda kalmıştır.¹⁸ Öyleyse o

¹⁵ Bu konuda bir değerlendirme için bk. Selim Türcan, "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi", *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi* (Çorum, 29 Haziran-01 Temmuz 2012), ed. Mesut Okumuş (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 214-216. Bu kişiler genel olarak G. Weil (1808-1889), T. Nöldeke (1836-1930), J. M. Rodwell (1808-1900), W. Muir (1819-1905), H. Grimme (1864-1942), H. Hirschfeld (1854-1954), R. Bell (1876-1952), R. Blachère (1900-1973), W. M. Watt (1909-2006)'tur. Bk. Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: KURAMER, 2016), 127-198.

¹⁶ Tilman Nagel, "Tarihi Araştırma Konusu Olarak Kur'an", çev. Ali Dere, *İslamî Araştırmalar* 1-2-3-4, (1996): 54 vd.; Selim Türcan, "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi", 213 vd.

¹⁷ Bu şüphelilerin başını çeken kişi J. Wansbrough'tur. Bk. John Wansbrough, *Qur'anic Studies* (London: Oxford University Press, 1977), 44, 49-51, 52. Bk. Nagel, "Tarihi Araştırma Konusu Olarak Kur'an", 56, 57, 58.

¹⁸ Müsteşriklerin Kur'an'ın otantikliğini itiraf ettikleri tespiti için bk. Rudi Paret, *Kur'an Üzerine Makaleler*, çev. Ömer Özsoy (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 119 vd.; İzzet Derveze,

dönemdeki bu Batılı araştırmacılar Kur'an'dan verimli biçimde yararlanmak için nasıl hareket edeceklerdi?

Dönemin Batılı yaklaşım biçiminde Kur'an'ın otantik bir tarih kaynağı olduğunun kabulü, elbette Kur'an'ın metin yapısının tarihî bilgiyi doğrudan verdiğini kabul etmek anlamına gelmemektedir. Bir kere Kur'an'ın kompozisyon biçiminden tutun da olayları doğal olarak kendi cephesinden anlatmasına, siyasi bir dil kullanmasına, muhataplara ilişkin görüşleri dolaylı vermesine ve hatta olayın kendisini değil ona verilen tepkiyi içermesine kadar uzanan pek çok "tarihi bilgiye doğrudan ulaşma problemi" barındırdığını hesaba katmak gerekmektedir. Özellikle de Kur'an metninin kronolojik bir sıralanışının bulunmayışı en öncelikli problem olarak algılanmıştır. Dönemin Batılı araştırmacıları, bunun çözümü sadedinde surelerin nüzul kronolojisini tespit etme ve en azından nüzul dönemini kendi içinde alt dönemlere ayırma faaliyetlerine girişmişlerdir. Nitekim Nöldeke gibi sure düzeyinde kronoloji tespitini doğru bulanlar olduğu gibi Kur'an pasajlarını tarihlendirme gayretlerine girenlere de rastlanacaktır. Mesela Hirschfeld böyle yapmıştır.¹⁹ Sonuç olarak Batılı araştırmalarda Kur'an'ın elverişli bir tarih kaynağı haline getirilmeye gayret edildiğini söyleyebiliriz. Söz konusu sıralamaların rivayetler, nüzul sıralaması listeleri, muhteva ve üslup analizi gibi ölçütler çerçevesinde yapıldığını, akademik çalışmalardaki ilginin Hz. Peygamber'in kurucu kişi olarak hayat hikâyesinden bir tarihî verinin bilgi çıkarımı için elverişli hale getirilmesi bağlamında Kur'an metninin kendisine kaydığını görmekteyiz.²⁰ Bu anlayışta Kur'an'ın bir yapı problemi bulunduğu ve bu yapının nüzul kronolojisine uygun biçimde inşa edilebileceği fikri öne çıkmıştır. Fakat Batılıların yaklaşımı, Kur'an'ın otantik yapısını bozup onu eser olarak yeni bir yapıya kavuşturma teşebbüsü olarak da görülemez. Çünkü bu yaklaşım sahipleri, Kur'an'ın bir yapısının bulunduğu konusunda tereddütlüdürler, onu dağınık sözler ya da Hz. Muhammed'in toparladığı üniteler olarak görmeye daha

Sîretu'r-Rasûl, 8. Söz konusu tartışmalar ve bunların Kur'an'ın otantikliği bakımından doğurabileceği sonuçların müzakereleri konusunda mesela bk. W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 32, 45-54, 55 vd., 64 vd., 68 vd., 77 vd., 105 vd., 108 vd., 121 vd., 199; Nagel, "Tarihi Araştırma Konusu Olarak Kur'an", 54-61.

¹⁹ Hartwig Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran* (London: Royal Asiatic Society, 1902), 143 vd. Batılı kronoloji çalışmalarının genel olarak tesirindeki bazı Müslümanlar pasaj düzeyindeki tespitleri daha da ileri götürmek istemişlerdir. Bk. Mehdi Bâzergan, *Seyr-i Tahavvül-i Kur'ân* (b.y. Şirket Sehamî İntişâr, 1385H), 1: 147 vd.; *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, çev. Yasin Demirkıran-Melâ Muhammed Feyzullah (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 131 vd.

²⁰ Genel bilgi ve değerlendirme için bk. Watt, *Kur'an'a Giriş*, 195 vd., 205 vd.; Türcan, "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi", 213-216.

yakındırlar.²¹ Özellikle vurgulamak isteriz ki dönemin Batılı araştırmacıları, tarihî açıdan Kur'an'ı nüzul kronolojisine uygun biçimde okumaya çalışsalar da yaptıkları Kur'an tercümelerini kronolojik bir tertibe sokmayı düşünmemişlerdir.²² Bunun tarihî bir verinin özgün yapısını muhafaza etme ile ilgisi kurulabilir. Acaba nüzul kronolojisini tercümenin ve tefsirin yöntem esası haline getirip Kur'an'ın mevcut tertibinin dışına çıkan Müslümanlar için durum nasıldır? Bu, Müslümanların mevcut Kur'an tasavvurlarında ayet ve surelerin tertip biçiminin oynadığı role ve inanma biçimlerine bağlı bir karar olacaktır.

Kur'an kronolojisine yöneliş ve oluşan edebiyat, Batılı yaklaşımın aksine Müslüman cemahta siyer, İslam tarihi ve Kur'an tarihi perspektifinde bir etki uyandırmaktan daha çok, tefsir faaliyetlerine ve "Kur'an'ı doğru anlama" arayışlarına tesir etmiştir. Neticede yeni bir tefsir biçimine şekil vermiş; "kronolojik meal" ve "kronolojik tefsir" dediğimiz tarzın doğmasında en önemli etken olmuştur. Nöldeke'den doğrudan etkilenen Mirza Ebu'l-Fadl (ö. 1956) İngilizce kronolojik Kur'an tercümesi 1911 yılında yayınlamıştır. Said Yakub Hasan Han'ın 1924 yılında *Kitâbu'l-Hudâ*'dan sonra *Keşşafu'l-Hudâ* adında bir kronolojik kısmi tefsir çalışması yayınlamıştır. Muhammed Ecmel Han Kur'an surelerinin kronolojisine ilişkin *Tertibu Nüzûli'l-Kur'âni'l-Kerim* adlı eseri 1941 yılında geç dönemde Mirza Ebu'l-Fadl'ın da öğrencisi olan Hâşim Emir Ali İngilizce Kur'an tercümesini kronolojiye göre yapmıştır. Sonrasında da bu çalışmalar daha da yaygınlık kazanacaktır. Arap dünyasında bu konu 1950'li yıllarda tartışılmaya başlanmıştır. Ama ilk çalışmaların 1936'da

²¹ 1980'lerden itibaren bu ilginin merkezinin, Kur'an metninin kronolojisini tespitten bir miktar uzaklaşarak mevcut tertibinin metin yapısının bir mantığı bulunup bulunmadığına ve eğer varsa mevcut metnin mantığını çözümlenmeye doğru evirildiği de görülmektedir. Bu çalışmalar, bir takım farklılıklar olsa da genel olarak Kur'an metninin sure düzeyinde bütünlüğü tezinden hareket ederler. Özellikle Pierre Crapon de Caprona ve Angelika Neuwirth'in çalışmaları bu konuda öncülük etmiştir. Bk. Michel Cuypers, *The Banquet: A Reading of The Fifth Sura of The Qur'ân* (Miami: Convivium Press, 2009), 504. Ayrıca bk. Nagel, "Tarihi Araştırma Konusu olarak Kur'an", s. 55 vd., 57 vd. Batılı araştırmalar bağlamında Kur'an metnindeki bütünlük arayışları, Arş. Gör. Ersin Kabakçı tarafından doktora tez konusu olarak çalışılmaktadır.

²² Kur'an nüzul kronolojisi ile ilgili çalışmalar yapmalarına rağmen, tercümelerini geleneksel sûre sıralamasına uygun olarak yayımlayan iki araştırmacının tercüme için bk. *Richard Bell, The Qur'an: Translated with a Critical re-Arrangement of the Surahs I-II* (Edinburgh: T.&T. Clark, 1937); Régis Blachère, *Le Coran: Traduction selon un essai de reclassement des sourates* (Paris: G. -P. Maisonneuve, 1949,1977). Bunun son dönemdeki istisnası, Angelika Neuwirth tarafından Corpus Coranicum projesi çerçevesinde kaleme alınmaya devam eden Der Koran adlı bir tefsir çalışmasıdır. Burada çalışmanın bir tercüme olmadığını da belirtmek gerekir. Geniş bilgi için bk. Esra Gözeler, "Corpus Coranicum Projesi: Kur'an'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 219-253, 224, 225.

başladığı anlaşılmaktadır.²³ Müslümanların siyer çalışmalarında bunun sınırlı bir tesir yaptığından bahsetmiştik. İlerleyen süreçte Kur'an'ı anlamada tarihsellik teorisine ilişkin oluşan birikim ile Batılı Kur'an kronolojisi çalışmalarının başlattığı sürecin aynı doğrultuda iş gördüğü tespiti yapılabilir.²⁴ Ortaya çıkan örnekler, her zaman kendilerini tarihsel bakış açısına sahip olmakla niyelemese de genel atmosfer ve yöneliş böyle bir neticeye mahiyeti itibariyle matuftur. Çünkü Kur'an metafizik bir mefhum olmaktan çıkıp tarih içinde kronolojik cüzlere ayrılmış ve tarihe bağlanmış olacaktır. Kronolojik tefsir çalışmalarının bir tür yükselen değer haline gelişini kolaylaştıran argümantasyon ise İslami birikimden kolayca temin edilmiştir.

3. TARİH BOYUNCA MÜSLÜMANLAR NAZARINDA KUR'AN KRONOLOJİSİ, TEFSİR VE TARİH İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Aslında Kur'an sure ve pasajlarının tarihlendirilmesi meselesi, ilk defa Batılılar tarafından gündeme getirilen bir mesele değildir. Hatta Batılıların Weil ve Nöldeke 'den başlamak suretiyle bu sahada yaptıkları tespit ve tasniflerin dayanağı, -muhteva ve üslup analizleri önemli bir belirleyici olsa da- bizzat ilk dönem müfessirleri olan sahabe, tabiün ve tabiün sonrası neslin tefsir ve tarih kaynaklarında nakledilen listelerdir.²⁵ Batılılar, bu listeler üzerinde kendi nüzul tarihi tasavvurlarını da yansıtan yer yer spekülatif düzeltmelerle ilerlemişlerdir.²⁶ Çok erken dönemlere dayanmakta olan özellikle ulumu'l-Kur'an kitaplarının ilgili bahisleri; Evvelu Mâ nezele, Mekkî-Medenî, Nâsîh-Mensûh, Esbab-ı nüzul, Seferî-Hadarî vb. başlıklar altında, fedâilu'l-Kur'ân kitaplarında ve bazı tefsirlerin girişlerinde bu meseleler ya doğrudan ya da bilvesile ele alınmakta, tefsirlerde ilgili sure ve ayet bağlamında

²³ Bk. İgnaz Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa İslamoğlu (İstanbul: Denge Yayınları, 1997), 347; Okumuş, Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu, 20, 21.

²⁴ Mesela bk. Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an'a Kronolojik Olgusal Bir Yaklaşım* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 34 vd. Bu giriş tezin kitap haline nazaran bir takım farklılıklar içermektedir. Bk. Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: KURAMER, 2016), 15-29.

²⁵ Listeler için bk. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târihu Yakûbî* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1992), 2: 33, 34, 43; Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyub b. Dureys el-Becelî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, tahk. Urve Bedîr (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1987), 33,34; Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1994), 42,43; Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehrîstânî, *Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbilu'l-Ebrâr*, nşr. Muhammed Âzerşeb (Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, 2008), 1: 19-23; Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011), 1: 139, 140; Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1398/1978) 1: 11 vd.

²⁶ Batılıların geliştirmeye çalıştıkları yaklaşım biçimleri için bk. Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 26 vd.; 127 vd.

yer yer değiniler bulunmakta kimi tarih çalışmalarında da söz konusu listeler deruhte edilmektedir. İlâveten, malum olduğu üzere, ayetlerin nerede, ne zaman ve hangi olay üzerine indiğini yani sebab-i nüzulü bilmenin Kur'an'ı anlamada yadsınamaz katkılar sağladığı geleneksel ulumu'l-Kur'an bakışında hâkim bir kaidedir. Ayrıca nesh meselesinde bu bilgilerin genel kronolojiyi bilme ölçüsünde zorunlu olduğu da ortadadır.²⁷ İşte tüm bu sebeplerden ötürü günümüz kronolojik tefsir çalışmalarıyla ilgili artık dikkate değer bir itirazın yükselmediği de görülmektedir. Sonuç olarak kronolojik tefsire yönelen müfessirler, nüzul kronolojisini tefsirde bir yöntem esası olarak kullanmanın meşruiyetinde tereddüt etmemektedirler. Hâlbuki çağdaş dönemde kronolojik tefsir gündeme geldiğinde bunun için fetvalar alınmak zorunda kalınıyordu.²⁸ Fakat zamanla kronolojik bakışın sağladığı kimi keskin anlama farklılıkları, işe yaradığı hissine bağlı olarak yöntemin doğruluğuna ilişkin ikna edici bir etki de oluşturacaktır. Ne var ki bunun bir "yöntem esası" haline gelip tefsir edebiyatının seyrini nüzul kronolojine yapılan çok özel bir vurgu ile bir başkalaşıma uğratmasının ne derecede bir düşünsel altyapı üzerine inşa edildiği, bize göre tartışma götürür. Hatta tefsircilerin "Kur'an'ı doğru anlama" serüveninde geldikleri bu durakta, bir başkalaşımı yaşamakta olduklarının ne kadar bilincinde oldukları da şüphelidir.²⁹ Bizce burada sorulacak doğru soru şudur: Kur'an'ın nüzul tertibine ilişkin erken dönem bilgilerimizi nakleden müfessirler, tefsirde Kur'an'ın Mushaf tertibinin yerine bunu bir tefsir esası haline getirmeyi acaba neden düşünmemişlerdir?

Son dönemde tefsir ile nüzul dönemi tarihi arasında *sebebiyetten* öte bir *illiyet* bağı kurma eğilimi giderek güçlenmektedir. Tefsirde naklî bilgiye (esere, rivayete) olan itibar, aslında tarihî bilgiye olan itibarmış gibi zannedilmekte, bazı son dönem tefsir araştırmalarında bu durum sanki müselleme ve muhkem bir önermeymiş gibi sayılmaktadır. İslami ilimler geleneğinde nakle gösterilen itibar son dönemde evrilmiş; tarih araştırmasının sonuçlarına gösterilecek itibar ile aynılaştırılmıştır.³⁰ Mesela nesh konusunda olduğu gibi,

²⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 11; 2: 32, 39, 40.

²⁸ Mesela vaktinde İzzet Derveze'nin yaptığı açıklamalar ve aldığı fetva için bk. Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Suver Hasebe'n- Nuzûl* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 1421/2000), I, 9 vd.

²⁹ Selim Türcan, "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi", 213-228.

³⁰ Bu zihin kaymasının bir örneği için bk. M. Akif Koç, "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi İsimli Tebliğin Müzakeresi", *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi 29 Haziran-01 Temmuz 2012 Çorum*, (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 229. Müzakereci Koç, "Tarihî arka planı aydınlatığımız her ayet grubunun nihâi anlamını yakaladığımız zehabına kapılır olduk." diyen tebliğciye şöyle cevap vermiştir: "Aslında bütün rivayet tefsircilerinin yaptığı bu değil midir?" Yine o aynen şu ifadeleri kullanmıştır:

“hangi hükmün ya da ayetin önce indiği meselesinin ancak nakille bilineceği” şeklindeki ilke, “olmuş bitmiş bir tarihî olayın ancak haberle bilinebileceği” anlamına indirgenemez. Mesela rey ehlinden olan müfessirlerin zihninde herhangi bir konuda neshin var olup olmadığı meselesini temelde sınırlayan “haberlerde nesh olmaz”, “itikadî konularda nesh olmaz” gibi teolojik ilkeler vardır. Tam da bu nokta tarihle tefsirin ayrıldığı yerdir. Müfessir artık tarihî bilginin güvenilirliğine bakmaz. İslami ilimlerin ve özeldede tefsirin temel kabuller üzerinde yükseldiğini, naklin de bu kabuller içinde özel bir anlam ifade ettiğini unutmamamız gerekir. Hadis ehlinden olan bir müfessire göre de nakle ya da habere itibar etme konusunda odaklanılan nokta, onun tarihî bir değerden çok teşriî bir değer ifade ediyor olması ve bu yetkinin de vahyin sahibine ait olduğu fikridir. O yüzden birbiriyle çelişen rivayetlerden sonra bir sonuca gitme yetkisini kendinde bulmama, en saf haliyle rivayet tefsirlerinin karakteridir. Mesele İslami ilimler içinde tefsirle ilgili biraz daha karışık gibi gözükse de çok farklılık arz etmez. Özellikle tefsirin daha deskriptif, hatta modern sosyal bilimlere yakın biçimde araştırmaya tabi verilerden hareket ederek murad-ı ilahiyi tespit etmeye çalıştığına ilişkin kanaat yaygınlık kazanmaktadır.³¹ Fakat durum bu kadar açık değildir. Şöyle bir şey varsayalım; Kur’an’ın bir ayetini tefsir eden merfû’ bir haber kesin biçimde bize ulaşmış olsun, o rivayette de tarihî veya lügavi kesin bilgilerimizle çelişen ya da ilişkilendiremeyeceğimiz bir yapı bulunsun, böyle bir durumda tercihimiz ne olacak? Mesela sahabe neslinin şahitliğe dayanan merfû’ hükmündeki sahih kavillerinin bağlayıcı olması demek, aslında kelamın sahibinin kendi muradına ilişkin bizzat kendisinin getirdiği izah mesabesinde olması demektir. Böyle bir durumda bağımsız dil verilerinden hareketle bir eleştiri yapma imkânımız kalır mı? Ama kelamın sahibi beşerî bir özne olsa herhalde ona “söylediğin sözün anlamı şöyle şöyledir, sen bunu söyledikten sonra ne ile te’vil ettiğinin bir önemi kalmaz” deme ve sorgulama imkânımız daima bulunur. Fakat vahyin sahibi için bu geçerli bir şey değildir. Şimdi buna, işte söz konusu nakil tarihi verinin kendisidir, sözün sahibi kendi niyetini faş etmiş bu da bize sağlam yolla ulaşmıştır, denilebilir. Hatırlatmak isteriz ki yolun

“Rivayet merkezli başlayan tefsir faaliyetleri... modern bir bakışın ürünü olarak takdim ettiği tarihî arka plana dayalı Kur’an anlayışının hiç de muhdes olmadığını ortaya koymaktadır.” Kanaatimizce rivayet tefsircilerinin zihni, tarihî araştırma metotlarına belki de en uzak olanıdır. Dolayısıyla bu müfessirlerin hadis rivayet formu dışında bir araştırma yoluna kâil olmalarını bekleyemeyiz.

³¹ Mesela bk. Mehmet Paçacı, “Tefsir Üzerine”, *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri*, (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereler) ed. Ömer Kara (Bursa: Kurav Yayınları, 2007): 94; Murat Sülün, “Tefsir Nasıl Bir İlimdir?”, *Tefsir Nasıl Bir İlimdir? Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* 15-16 Mayıs, 2010, ed. Murat Sülün (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 31, 32.

kendisi, bizatihi güven esasına dayalı, temelinde kabullerin bulunduğu bir yol olarak karşımızda durmaktadır. Tarihi araştırmanın ölçütleri ile bizim nakil yollarımıza olan güven ölçütlerimiz bir değildir. Rey ehlinde haber-i vâhîde yönelik eleştirel bir yaklaşım bulunsa da çoğu kez bu, müfessirlerce kabul ettikleri temel teolojik çerçeveyi korumak için işletilmiştir. Dolayısıyla rey ehlinin araştırma usulleri de tarihi araştırma usullerine indirgenemez. Mesela tefsirde teolojik/kelâmî bir yön bulunuşunun bir yönü de insanlar için kullanılan kavramların Allah için kullanıldığında tenzihle birlikte veya O'na özelleştirerek anlaşılması ve tercüme edilmesidir.³² Bu farkların öne çıkarılması, tefsirin mahiyetine dair daha doğru bir karara varmamıza yardımcı olacaktır. İki şey arasında benzerlik bulunması, onlar arasında mahiyet birliğinin bulunduğunu göstermez. Tefsirin aslında deskriptif bir ilim olduğunu, İslami ilimler içinde farklı olduğunu ileri sürmek o kadar da kolay değildir. Ne var ki bugün bize göre tefsirde kronolojiyi esas alan meal ve tefsirler üzerinden *tefsir yapmanın* karakterini bir tür *tarih yapmaya* irca etmek şeklinde bir zihin kayması yaşamaktayız. Hâlbuki tefsir yaparken tarihten ve nüzul kronolojisinden sonuna kadar yararlanmakla bunu tefsirin kendisi saymak birbirinden farklıdır. Ortaya çıkan şeyin tarih olma vasfı da tefsirin zatından kaynaklanan şeyler nedeniyle akamete uğrayacaktır.

Müslümanların bilinç tarihi boyunca tefsir faaliyetinin kendisine dayandığı temel kabullerin en başında herhalde yerleşik Kur'an tasavvuru gelmektedir. Bu tasavvuru doğrudan inşa eden ve tüm Müslümanlarda müşterek hale getiren temel bir mesele, Hz. Osman'ın Kureyş yazısı üzerinde standartlaştırmasından sonra Mushaf'ın Kur'an olarak kabulünde tüm sahabenin icma'nın gerçekleştiği kanaatidir. Daha da ötesi, Mushaf'taki ayet ve surelerinin tertibi meselesi, bu tasavvuru daha teferruatlı bir imaj haline getirir. Tertibin ayetler özelinde tevkîfî oluşunda hemen hiç itirazın olmamasının yanında, sure tertiplerinin ictihadî olduğuna ilişkin görüş; arza meselesi, Hz. Peygamber'in namazda tertiple okumuş olduğu, es-Seb'u't-Tıvâl, Miûn, Mesânî, Mufassal, Havâmîm gibi kimi sure gruplarının Hz. Peygamber döneminde belirlenip adlandırılmış olduğu, sahabe nüshalarına ilişkin rivayetlerde ihtilaf olsa da ciddi bir tertip benzerliği bulunduğu, sahabenin Mushaf tertibinin temelinde ictihadda bulunsa bile söz konusu tertipte icma etmiş olması gibi gerekçelerle sorgulanmıştır. Bu gerekçelerin kısmen ya da tamamen tarihî gerçeklik zeminine dayanması da haklılığını artırmıştır. Neticede Müslüman

³² Mesela "le'alle" edatı, arzu ve istek bildirse de bir kısım müfessirler bunun Allah için vacip olduğunu bildirmişlerdir. Bk. er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân 'Adnân ed-Dâvûdî (Dimeşk-Beyrut Dâru'l-Kalem, 1412), I: 741.

bilinç Mushaf tertibinin kutsiyeti üzerinden yapılanmaya devam etmiştir. Öte yandan bizzat Hz. Peygamber devrinde nüzul kronolojisine bağlı okumanın aşıldığı, kronolojinin temel vazgeçilmez bir esas olarak kabul edilmediği de ortadadır. Bu da elimizdeki Mushaf tertibinin aslında “Kur’an” tertibi olduğu konusunda ümmetin en azından kahir ekseriyetinin uzlaşısı bulunduğu göstermektedir. Son dönem kronolojik meal ve tefsir çalışmalarına kadar Kur’an tasavvurunun bu istikameti değişmeden gelmiş, hatta giderek pekişen bir ivme ile devam etmiştir. Söz konusu yerleşik Kur’an tasavvuru, Kur’an adına, Müslümanların zihninde nüzul kronolojisinden bağımsız hale geldiğini, dolayısıyla Kur’an vahyinin kendi fiziksel nüzul şartlarının ötesine geçtiğini ve metafizik bir varoluş yakaladığını göstermektedir. Zaten çeşitli rivayet ve yorumlarla bu durum ifade de edilmiştir. Mesela Kur’an’ın toptan dünya semasına vahyedilmesi, oradan olaylara göre Hz. Peygamber’e parça parça indirilmesi haberleri³³ bunların başında gelir. Sonraki dönemlerde haluku’l-Kur’an tartışmalarının göndermeleri, yine Kur’an isminin etimolojisine ilişkin açıklamaların çoğu, bütüncül Kur’an telakkisine yönelik göndermeler vs. hep buraya matuftur. Kur’an’ın çelişkisiz oluşuna ilişkin fikirler, belağî tutarlılık ve icaz meselelerin gelişimi hep bu doğrultudadır. Yerleşik Kur’an tasavvurunun dayanaklarına ve gelişimine ilişkin tarihî okumaları çoğaltmak suretiyle onun doğal ve belki de zorunlu seyrini fark edebiliriz. Böylece tefsirin ne olduğuna ilişkin düşüncelerimizi de doğru tespitlerle tashih edebiliriz. Fakat son dönemde nüzul kronolojisine uygun bir yeniden okuma eğilimi, Kur’an tasavvuruna ilişkin bir yeniden kurgunun yolunu açma teşebbüsü olarak gözükmektedir. Çünkü bu durumda toplumsal ve kültürel varoluş tarzının eksenini değiştireceği için Kur’an başka bir varoluş çizgisine sokulmaya çalışılmış olacaktır. Kur’an’ın hitabına tarih dışı bir yolla muhatap olduğunu düşünen bireyin kurduğu özsel bağ, yerini tarihî olandan hareketle kurulacak dolaylı ve erken dönem Müslümanların durumuna kıyas yapılarak kurulması beklenen bir bağa bırakacaktır. Aslına bakılırsa, yerleşik Kur’an tasavvurunda nüzul tarihi ve kronolojisi temel bir unsur olarak olmasa bile yardımcı bir unsur olarak hep vardı. Ne var ki bu yeni durum onu bir esas haline getirmeyi öngörmektedir. Hâlbuki böyle bir esas kabul etsek bile zaten elimizdeki kronoloji bilgileri, nüzul kronolojisine tam bağlı bir tefsir yazma imkânını vermemektedir. İlginçtir, Kur’an tertibinin nüzul sıralamasına göre yapılması fikrinin erken dönemlerde de gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim tabiûndan İkrime’nin kendisine yöneltilen bir soru bağlamında bunun

³³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 53.

imkânsız olduğunu söylediği rivayetlere yansımıştır.³⁴ Bu olay, haberlerin tabiri caizse daha taze olduğu Tabiûn döneminde dahi Müslümanların nüzul tertibine bağlı bir Kur'an tasavvurundan ne derecede uzak olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Batılı araştırmacılar, Kur'an kronolojisine ilişkin tespitlerinde -ideolojik ve yanlı çıkarımlara yöneldikleri gerçeği bir tarafa- tarihî saikle hareket ettikleri için Müslümanların tefsir amaçlı Kur'an kronolojisi tespitlerine nazaran metodolojik olarak daha tutarlı sayılabilirler. Zira Müslümanların doğrudan siyere dair yaptıkları çalışmalarda sergiledikleri bakış ile tarihî perspektif arasında bir fark olduğu muhakkaktır. Çünkü siyer, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem, tarihî maksatla ele almak kadar ve belki de daha çok teşri'î ve duygusal amaçlarla ele almaktadır. Bunun en erken dönemlere kadar giden bir bilinçlilikle yapıldığını ifade etmeliyiz.³⁵ Öyle ki çağdaş siyer çalışmalarının girişinde bu özellik bir ayrıcalıklı durum olarak dillendirilmektedir.³⁶ Hatta Müslümanlar olarak İslam tarihi perspektifiyle çalışmalar yapmak için Batılı modern tarih anlayışını transfer ettiğimizi düşündüğümüz çalışmalarda bile tarihî perspektifi ne derecede işletebildiğimiz tartışma götürür. Bu hatanın

³⁴ el-Kâdî Ebu Bekr el-Bâkîllani, *Kitabu'l-intisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'Isamu'l-Kudât (Beyrut: Dâru'bni Hazm, 2001), 1: 236 vd.; Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî, *Tefsîru's-Şehristânî el-müsemmâ Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbihu'l-Ebrâr*, thk. Muhammed Ali Âzerşeb (Tahran: Merkezu'l-Buhüs ve'd-Dirasat li't-Türasi'l-Mahtut, 1386 H), 1: 17, 18; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 77. Bu konuda genel değerlendirmemiz için bk. Türcan, "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi", 213-228.

³⁵ Mesela Mâlik b. Enes, İbn İshâk'ı, Hz. Peygamber'in gazvelerini Yahudilerin Müslüman olmuş çocuklarından önceki Yahudi neslinden öğrendikleri Hayber, Kureyza, Nadîr olaylarının haberini aldığı için eleştiriyordu. Çünkü bu haberler Mâlik'e göre mutkin ve sadûk kimselere dayanmıyordu. Bize bu haberi nakleden İbn Seyyidinnâs ise, "o bunları öğrenmek için onlardan alıyordu yoksa bunları hüccet olarak kullanmıyordu" diye İbn İshâk'ı savunmaya çalışmaktadır. Burada Mâlik'in siyer ile ilgili hassasiyetinin tarihçilikle hiç ilgisinin olmadığını görebiliyoruz. Çünkü tarihçilik her iki tarafın da aralarında geçen olayı tasvirini en kıymetli şey olarak görürken siyer/hadis geleneğinde "güvenilecek" ilim anlayışına ters görüldüğü anlaşılmaktadır. İşin ilginç yanı sonraki yüzyıllarda da aynı anlayışın nasıl devam ettiğini İbn Seyyidinnâs'ın savunma biçiminde görmekteyiz. O da Yahudi kanattan gelen haberlerin siyerde delil olmayacağı kanaatindedir. Bk. (734/1334), Ebü'l-Fetih Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Seyyidinnâs el-Ya'murî, *Uyûnü'l-eser fi fününi'l-meğazi ve's-şemâil ve's-siyer*, thk. Muhammed el-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû (Medine: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1992), 1: 66, 67.

³⁶ Mesela araştırmacı kişiliği ile tanıdığımız Muhammed Hamidullah'ın kitabının girişinde Hz. Peygamber'in hayatını ele alma gerekçesini açıkladığı bölüm için bk. Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Yeni Şafak, 2003) 1: 3-6. Müslümanlar olarak Hz. Peygamber dönemi için tarih yazmayı özellikle siyer tarzını tercih ettiğimiz konusunda bk. Muhammed Sa'îd Ramazan el-Bûtî, *Fikhu's-Sîre* (Dimeşk: y.y., 1398/1978), 17; Şevkî Ebu'l-Halîl, *Atlasu's-Siyeratü'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1423/2003), 6. Ayrıca teşri'î amacını öne çıkarma konusunda bk. Muhammed el-Gazâlî, *Fikhu's-Sîre* (by. Dâru'l-Küttübî'l-Hadîs, 1965), 4.

geleneği en fazla eleştiren araştırmacılar tarafından sergilenmesi ise oldukça ilginçtir. Çünkü bu araştırmacılar, tarihî verileri kaba bir rasyonalizm üzerinden, gizemini çözme, hurafelerden arındırma fizik dünyaya uygun hale getirme İslam'ın evrensellik tasavvuruna yakıştırma gibi kimi prensipler eşliğinde sert bir normatif tavırla yargılamış olmaktadır. Bunun da temelinde çok da samimi şekilde dini savunma güdüsü bulunmaktadır. Zaten kanaatimizce söz konusu prensipler de idealist bir tarih inşa etmek için istihdam edilmiş pratik araçlardan ibarettir. Kur'an'ın tarihî kaynaklık değeri konusunda, Kur'an verilerini esas alıp ona bağlı bir siyer ya da İslam'ın ilk dönem tarihini yazma teşebbüsleri ve önerilerinde zihinlerimiz de net değildir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi söz konusu çalışmalarda Kur'an'ın kaynaklık değeri, teşri' bakışla iç içe bulunmaktadır. Kur'an nüzul kronolojisini esas alan tefsir, siyer ve hatta İslam tarihi çalışmalarının bir neo-tefsir tarzına hizmet etme konusunda birleşmiş ve aynışmış olmaları da bu yüzdendir. Son dönemde İslam tarihçilerinin çalışmalarının girişlerine bakılırsa bunların net biçimde ifade edildiği de görülür.³⁷ Elbette bu, onların yaptıkları tespitlerin bütününde hata ettikleri anlamına gelmez. Fakat yaklaşım biçiminde isabetsiz davrandıkları ve bunun olumsuz neticelerinin behemehâl görüleceği anlamına gelir. O zaman şu sonucu çıkarmak yanlış olmaz: Batılı araştırmacılar vaktinde ideolojik ve tarafgir tutumları nedeniyle eleştirilmek durumundaysa, Müslüman araştırmacılar da savunmacı ve normatif bakışa mahkûm olmak nedeniyle eleştirilmelidirler.

Gelinen nokta itibariyle modern tarihî perspektif ile normatif bakış arasında tereddütlü bir tutum içinde kalan Müslüman araştırmacının özellikle Kur'an nüzul kronolojisi konusunda daha bilinçli ve sistemli bir bakışa

³⁷ Türkiye'de son dönemde İslam tarihçilerinin yaptığı çalışmalar, farklı tonlarda da olsa, söz konusu özelliği mutlaka yansıtmaktadır. Bu çalışmalarda dini korumak, Hz. Peygamber'i iyi anlatmak ve gerçekçi tarihçilik yapmak adına samimi duygularla amaç belirlendiği gözlenmektedir. Teslim edilmelidir ki önemli katkılar da sağlanmıştır. Fakat kanaatimizce, müelliflerin kendi beyanları, Kur'an ayetlerine başvurma biçimlerinin güvenilir bir tarihi veri kaynağına müracaattan çok teşriî amaçlı olduğunu göstermektedir. Bu ise onların, tarihçiliğin gerektirdiği kaynak telakkisinin sınırlarını zorladıkları anlamına gelir. Hatta bu beyanlarda Kur'an'a yapılan vurgunun geleneksel siyer edebiyatımızdan daha önde olması da dikkat çekmektedir. Araştırmacılar özellikle Kur'an'a arz söylemini öne çıkarmışlardır. Bazı örnekler için bk. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak Mekke Yılları* (Ankara, Ankara Okulu 2008), 9 vd.; İsrail Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed* (Ankara: Ankara Okulu, 2014), 7 vd.; Şaban Öz, *Kur'an'ın Peygamber'i* (İstanbul: EndülüS, 2018), 9-16; Adem Apak, *Siyer-i Nebî* (İstanbul: Ensar, 2018), 15. Söz konusu bu çalışmalarda araştırmacıların tarihçilik ile siyerlilik arasında siyerdan yana tavır belirlemiş oldukları da düşünülebilir. Kur'an'ın tarihe kaynaklığı konusunda tarihçi bilincini öne çıkaran ve hassas noktalara dikkat çeken araştırmacılar da vardır. Mesela bk. Adnan Demircan, "Kur'an'ın Nüzul Dönemi Putperest Araçları İçin Kaynaklığı Üzerine", *İstem 4*, (2004), 53-61.

ihtiyacı olduğu muhakkaktır. Bu bakış, Batılı yaklaşım biçimlerindeki yanlış ve ideolojik çarpıtmaların tesirinden uzak kalabildiği kadar geleneksel ve modernite etkisinde gelişen bakışların siyer, tefsir ve neo-tefsir perspektifi üzerinden sergilediği normatif angajmanlardan da kurtulabilmeli, meseleyi sırf kendisi için ve tanımlayıcı bir yöntemle ele alabilmelidir.³⁸ Siyer çalışmak modern bir tarihçilik olmadığı için doğal olarak bu çalışmalarda Kur'an, bir veri alanı değil, anlatılanı doğrulayan bir otoritedir. Konu değerlendirilirken bu önemli farka dikkat etmek gerekir. Çünkü haberleri şematik biçimde sıhatinden şüphe duymadığımız Kur'an'a arz ederek doğrulama ya da yanlışlaşma, bu haberleri tarih amaçlı kritik etme anlamına gelmeyebilir. Tarihçi perspektif, Kur'an gibi otantik olan verilerin dahi içerik analizine tabi tutulmasını öngörmektedir. Siyercilik ve tarihçilik arasındaki farkın en doğrudan sonucu şudur: Tarihî bakışın aksine siyer, Kur'an anlatılarının siyasi söylem ve değerlendirmeler içermeye, galip-mağlup ilişkisine odaklanma, değerleri ikame etme adına gerçeğin belli bir yönünü özellikle vurgulayıp öne çıkarma gibi işlevsel özellikler barındırdığını dikkate almayabilir. Neticede siyer, Kur'an'a müracaat ederken onun tarihî gerçeği yansıttığı yön dışında veya ona ek bazı yönler keşfeden bir okuma biçimine başvuramaz. Kaldı ki en azından buna ihtiyacı olmadığı muhakkaktır. Dolayısıyla siyer, Kur'an'ın değer yüklü diline doğrudan katılan rivayetlerin geçerli, bunu literal biçimde ve doğrudan göstermeyen diğerlerinin ise geçersiz olduğu sonucuna normatif ve şematik biçimde varabilecektir. Bu sayede siyer edebiyatının tarihle ilgili ve fakat daha çok Kur'an'ın oluşturduğu kimliğe dair bir edebiyat olduğu, en azından ona hizmet ettiği söylenebilir. Tarihçi ise Kur'an dilinin karakteristik özelliklerini dikkate almak ve onun değer yüklü söylem ve ifadelerinin nerede devreye girdiğini tespit etmek durumundadır.³⁹ Kur'an'ın tarihî kaynaklığı ile ilgili daha açık bir husus, Kur'an nüzul kronolojisinin tespitine duyulan ihtiyaçtır. Çünkü bu yapılmadan Kur'an'ın tarihî kaynaklığından faydalanmak oldukça sınırlı kalacaktır. Siyer edebiyatı ise olayların gelişimine bağlı bir kronoloji takip etse de Kur'an kronolojisinin kendisini beklenenin aksine sorunsallaş-

³⁸ Mesela Cevâd Ali bunu açıkça ve iddialı biçimde ifade eder. Bk. *Târihu'l-'Arab fi'l-İslâm*, 6-7, 16 vd. 25 vd. 43 vd. Bununla beraber o; Kur'an'ın, tefsir ve sahih hadis birikiminin ilk dönem bilgilerimizin doğrulanmasında bir ölçüt olduğundan bahsetse de Kur'an dilinin değer yüklü ve işlevsel yapısı nedeniyle tarihî bir analizle ele alınması gerektiğinden bahsetmez. Yaptığı teorik açıklamalar dikkate alındığında onun siyer geleneğindeki alışkanlığı yansıtan teşri'i Kur'an tasavvuru ile otantik bir tarih kaynağı olmak bakımından Kur'an'ın kaynaklığı meselesi arasında bir yol tuttuğu gözlenmektedir.

³⁹ İzzet Derveze'nin de Kur'an'ın tarihe kaynaklığı meselelerinden haberdar olduğu görülür. Fakat Kur'an'ın otantik bir tarih kaynağı olma meselesinde konuya yaklaşımındaki hissi boyut, bir zihin karışıklığına işaret etmektedir. Bk. Derveze, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 1: 14-16.

tırmamıştır. Bu yüzden anlatılarda Kur'an'a müracaatlar, olayların kronolojini belirlemeye yönelik olmayıp bizzat konulara tabidir. Kur'an'a müracaatta Kur'an kronolojisinin yönlendirici olmadığını kimi olgusal durumlar, örf ve adetler açıklanırken anlayabiliriz fakat bizzat tarihî olaylar açıklanırken de hissederiz. Siyer edebiyatında ne bu olayların tam tarihini vermek ne de ilgili ayetlerin kendi nüzul tarihine işaret etmek merkezi bir problem olarak karşımıza çıkar.⁴⁰ Öyleyse biz siyer kaynaklarının Kur'an kronolojisinden faydalanarak olayları tarih tenkidine tabi tutmasından daha çok bugün bizim Kur'an kronolojisini tespit edebilmemiz için katkı sağlayacak malzeme içerdiğinden söz edebiliriz. Bunun da siyer kaynaklarında Kur'an ayetlerine ve pasajlarına hangi konuda nasıl müracaat edildiğine bağlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla siyer edebiyatında da doğrudan tarihî bilgi olarak kabul edebileceğimiz ve edemeyeceğimiz örnekleri ayırt etmemiz gerekir.

SONUÇ

Literalist modernizmle başlayan süreç, tüm İslami ilimler yerine ika-me edilmek istenen bir neo-tefsir rüzgârının etkisine girmemize neden olmuştur. Sonrasında gelişen tarihsellik söylemi de bunu sürdürmüştür. Aslında değil tefsir, siyer, fıkıh gibi İslami ilimlerde çalışmak, tarih çalışmak istediğimiz zaman bile bir teşri'î neo-tefsir rüzgârından az ya da çok etkilenmekteyiz. Bu rüzgâr, gücünü Kur'an'ın merkezî konumundan almaktadır. İslami ilimlerin müstakilliyetini iptal etmekte ve sanki bizi tek bir kanala mecbur etmektedir. Özü itibariyle bilimsel ve kültürel etkileşimin doğal ve gerekli olduğunu, bununla birlikte eski ve yeni olana dair köklü okumalarla bu etkileşimi doğru yönlendirmek gerektiğini kabul etmemiz gerekir. Özellikle tefsir, siyer ile İslam tarihi gibi disiplinlerin kavramsal farklılıkları ve kendilerine uygun yaklaşım biçimi ve yöntemlerinin gerçekte ne olduğu konusunda imal-i fikirde bulunmaya ihtiyacımız olduğu anlaşılmaktadır. Bizim önerimiz, Kur'an'ın

⁴⁰ Mesela Hz. Peygamber'in peygamber olduğunu anladığı bölümde ayetlere başvururken kronolojik bir hassasiyeti dikkate almaktan çok konuyu izah ettiği düşünülen ayetler bir araya getirilmiştir. Bk. İbn İshak, *Sîretu'bnî İshâk* 1: 129 vd. Yine, kronolojik bilginin sınırlı olduğu olgusal durumlardan nesî uygulamasına dair Tevbe 9/37'ye yapılan müracaat için bk. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1: 30; Şirk inancının biçimi için Yusuf 12/106 ve En'âm 6/ 136'ya yapılan müracaatlar için bk. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1: 57, 58. Özellikle Hz. Nuh'un kavminin putlarının isimlerinden haber veren Nuh 71/23-24 ayetleri ile müşriklerin putlarının isimlerinin aynı oluştukları analiz dikkat çekicidir. İsmailoğullarından dinlerini terk edip müşrik olanların kendi putlarını o kavmin putlarının isimleriyle isimlendirdikleri şekilde te'vil getirmiştir. Burada ayetlerin somut bilgi verdiği konusunda hiç tereddüt edilmeden bir te'vil getirilmiştir. Bunların temsilen isimlendirme olduğu bile düşünülmemiştir. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1: 57. Mesela tarihi olaylardan Ashab-ı Uhdud olayı konusunda Burûc 85/4-8'e yapılan müracaat için bk. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1: 25. Fil hadisesi için Fil suresinden bahsedilirken sadece Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderdikten sonra ifadesini kullanmıştır. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1: 37, 38.

tarihe kaynaklığını anlamlı hale getirme bağlamında, Kur'an nüzul tarihinin ve Kur'an nüzul kronolojisinin sırf tarihî perspektifle ele alınmasıdır. Burada Kur'an kronolojisini tarihin bizatihi konusu yaparak, onu amaç edinerek çalışmak önerilmektedir. Kur'an kronolojisi, Kur'an nüzul tarihi çerçevesinde teknik bir araştırma sahası olarak ele alınabilir. Çalışmalarda tarihî perspektifi temiz biçimde işletmeye yardım edecek yöntemsel araçların geliştirilmesine ihtiyaç bulunduğu görülmektedir. Bununla kast ettiğimiz şey, araştırmacının bireysel tercih ve ideolojik duruşunu mümkün merteye aşacak biçimde evvela veri tespitine odaklanılmasıdır. Ayrıca verilerin değerlendirme aşamasında da buna yardım edecek kimi tedbirlerin alınması mümkündür.⁴¹ Kur'an kronolojisinin, değil siyer ve tefsir için, tarihî bir konuyu aydınlatmak için bile araçsallaştırılarak tespit edilmeye çalışılması, bizim kronoloji tespitimizi peşin kabullerimizle, afaki ve sübjektif kararlarla belirlememize doğrudan yol açmaktadır. Kur'an kronoloji tarihine ilişkin elde edilen sonuçların İslam tarihi, tefsir, siyer, hadis ve fıkıh gibi İslami ilimler sahasında ve dahi İslam tarihi, tefsir tarihi, Kur'an tarihi gibi modern disiplinlerde ve çalışma alanlarında kullanılması ise çok sonraki bir aşama olarak müzakere edilmelidir. Çalışma alanlarının bu şekilde bölümlenerek birbirinden bağımsızlaştırılması, birinde geliştirilen beklenti ve ideolojik bakışın diğerine geçip tesirde bulunmasını olabildiğince azaltacaktır. Böylece ayrı çalışma kompartımanlarının sağlıklı biçimde oluşturdukları birikimler üzerinden birbirini denetlemesi mümkün olabilecektir. Yeri gelmişken belirtelim ki tarih felsefesindeki nesnellik tartışmasının kazanımlarını görmezden gelen bir öneride bulunmamaktayız. Fakat daha çok, bilimsel faaliyetlerin temelde verilerin tespiti ve taraflarca tüm sürecin denetlenmesi esasına dayandığını, ortak bir faaliyet alanında yürütüldüğünü ve asıl bu imkânların geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktayız. İslâmî ilimlere ilişkin yapılan akademik faaliyetlerin en çok buna ihtiyaç duyduğu kesindir.

⁴¹ Verilerin ideolojik gerekçelerle tahrifine dair bir örnek üzerine değerlendirme için bk. Selim Türcan, "Mekkî Ayet ve Surelerin Kronolojisini Tespit Problemi: Kur'an'da er-Rahmân İsmi'nin Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2016): 65-84. Ayrıca benzer bir tedbir önerisinde bulunsa da bunu özellikle Kur'an'ı doğru anlama bağlamında öne çıkaran bir örnek için bk. Özsoy, "Kur'an'ı Tarihsel Bilgi Kaynağı olarak Kullanmanın İmkân ve Sorunları", 161 vd.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm (Cüz'ü 'Amme)*. Kahire: el-Cem'iyetü'l-Hayriyyetü'l-İslâmiyye, 1341.
- Ali, Cevâd. *Târîhu'l-'Arab fi'l-İslâm es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Beyrut-Bağdat: Menşûrâtü'l-Cemel, 2009.
- Apak, Adem *Siyer-i Nebî*. İstanbul: Ensar, 2018.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak Mekke Yılları*. Ankara: Ankara Okulu 2008.
- el-Bağdâdî, Hatîb. *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*. Thk. Ebû Abdillâh es-Surkî ve İbrâhîm Hamdî el-Medenî. Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- el-Bâkîllani, el-Kâdî Ebu Bekr. *Kitabu'l-intisâr li'l-Kur 'ân*. thk. Muhammed 'Isamu'l-Kudât (Beyrut: Dâru'bni Hazm, 2001).
- Balcı, İsrâfil. *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*. Ankara: Ankara Okulu, 2014.
- Baljon, J.M.S. *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*. Çev. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Fecr Yayınevi, 1994.
- Bâzergan, Mehdi. *Kur'an'm Nüzul Süreci*. Çev. Yasin Demirkıran-Melâ Muhammed Feyzullah. Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- Bâzergan, Mehdi. *Seyr-i Tahavvul-i Kur'ân*. b.y. Şirket Sehamî İntişâr, 1385H.
- el-Becelî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Eyyub b. Dureys. *Fedâilu'l-Kur'ân*. Thk. Urve Bedîr Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1987.
- Bell, Richard. *The Qur'an: Translated with a Critical re-Arrangement of the Surahs I-II*. Edinburgh: T.&T. Clark, 1937.
- Blachère, Régis. *Le Coran: Traduction selon un essai de reclassement des sourates*. Paris: G.-P. Maisonneuve, 1949, 1977.
- el-Bûtî, Muhammed Sa'îd Ramazan. *Fikhu's-Sîre*. Dimeşk: y.y., 1398/1978.
- Cuypers, Michel. *The Banquet: A Reading of The Fifth Sura of The Qur'ân*. Miami: Convivium Press, 2009.
- Çakın, Kamil. "Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993): 237-261.
- Demircan, Adnan. "Kur'an'ın Nüzul Dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine". *İstem* 4, (2004), 53-61.
- Derzeze, Muhammed İzzet. *ed-Düstûru'l-Kur'ânî ve's-Sünnetü'n-Nebeviyye fi Şu'ûni'l-Hayat*. b.y., el-Mektebetü'l-İslâmiyye li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1981.
- Derzeze, Muhammed İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. Çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2011.
- Derzeze, Muhammed İzzet. *Sîretu'r-Rasûl Sure Muktebese mine'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Beyrut: Menşûrâtü Mektebeti'l-'Arabiyye, ts.
- Derzeze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadis Tertîbu's-Suver Hasebe'n- Nuzûl*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 1421/2000.
- ed-Dihlevî, Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm. *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*. Çev. Selmân el-

- Hüseynî en-Nedvî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1425/2005.
- Ebu'l-Halîl, Şevkî. *Atlasu's-Siyeratü'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1423/2003.
- Fayda, Mustafa. "Siyer ve Meğâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37: 319-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Halîl, İmâdüddîn. *Dirâsetün fi's-Sîre*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1425.
- el-Gazâlî, Muhammed. *Fikhu's-Sîre*. by. Dâru'l-Kütübî'l-Hadîs, 1965.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Tefsir Ekolleri*. Çev. Mustafa İslamoğlu. İstanbul: Denge Yayınları, 1997.
- Gözeler, Esra. "Corpus Coranicum Projesi: Kur'an'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012): 219-253.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: KURAMER, 2016.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an 'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Çev. Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak, 2003.
- Hirschfeld, Hartwig. *New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran*. London: Royal Asiatic Society, 1902.
- İbn Hişâm, Muhammed. *es-Siretu'n-Nebeviyye*. Thk. Süheyl Zükâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992.
- İbn İshâk, Muhammed. *Siretu'bnî İshâk (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*. Thk. Süheyl Zükâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1078.
- el-İsfehânî, er-Râğib. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân 'Adnân ed-Dâvûdî. Dimeşk-Beyrut Dâru'l-Kalem, 1412.
- Keleş, Reyhan. "İslam Tarihi ve Sanatları bölümünde Kur'an ve Tefsir Alanı ile İlişkili Tezler Üzerine Bir Değerlendirme". *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler İslam Dünyası ve Batı Mukayesesi I -Türkiye ve Batı-*. Ed. Bilal Gökkır ve dğr. 583-606. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Koç, M. Akif. "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi İsimli Tebliğin Müzakeresi". *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi* 29 Haziran-01 Temmuz 2012 Çorum, Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- el-Maturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. Thk. Ahmet Vanlıoğlu. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.
- Nagel, Tilman. "Tarihi Araştırma Konusu Olarak Kur'an". Çev. Ali Dere, *İslamî Araştırmalar* 1-2-3-4, (1996): 54-61
- en-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1994.
- Okumuş, Mesut. *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu: Muhammed İzzet Derveze Örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.
- Öz, Şaban. *Kur'ân'ın Peygamber'i*. İstanbul: Endülüs, 2018.
- Özsoy, Ömer. "Kur'an'ı Tarihsel Bilgi Kaynağı olarak Kullanmanın İmkân ve Sorunları". *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*. Ankara: Kitâbiyât, 2004, 151-164.
- Paçacı, Mehmet. "Tefsir Üzerine". *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri*, (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereler) ed. Ömer Kara. Bursa: Kurav Yayınları, 2007.

- Paret, Rudî. *Kur'an Üzerine Makaleler*. Çev. Ömer Özsoy. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995.
- Polat, Selahattin. "Hadiste Metin Tenkidi I". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 113-130.
- Reşîd Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*. b.y. el-Hey'etu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 1990.
- es-Sâlih, Subhi. *el-Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Derse'âdet, ts.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Usûlu's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Siddikî, Mazharuddin. *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*. Çev. Murat Fırat-Göksel Korkmaz. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.
- Sülün, Murat. "Tefsir Nasıl Bir İlimdir?". *Tefsir Nasıl Bir İlimdir? Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* 15-16 Mayıs, 2010). Ed. Murat Sülün. 11-37. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- es-Suyûtî, Celâluddîn. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1398/1978.
- eş-Şehrîstânî, Muhammed b. Abdülkerim. *Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbilu'l-Ebrâr*. Nşr. Muhammed Âzerşeb. Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, 2008.
- Türçan, Selim. "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi". *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi* (Çorum, 29 Haziran-01 Temmuz 2012), ed. Mesut Okumuş. 13-28. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Türçan, Selim. "Mekkî Ayet ve Surelerin Kronolojisini Tespit Problemi: Kur'an'da er-Rahmân İsmi'nin Kullanımına İlişkin Bir Değerlendirme". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2016): 65-84.
- Vâkîdî, Muhammed b. 'Amr b. *Kitâbu'l-Meğâzî*. Thk. Marsned Jones. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1404/1984.
- el-Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebi Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târihu'l Yakûbî* Beyrut: Dâru Sâdır, 1992.
- Yaman, Ahmet. "Siyer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 316-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- el-Ya'murî, Ebû'l-Fetih Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Seyyidinnâs. *Uyûnü'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer*. Thk. Muhammed el-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû. Medine: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1992.
- Wansbrough, John. *Qur'anic Studies*. London: Oxford University Press, 1977.
- Watt, W. Montgomery. *Kur'an'a Giriş*. Çev. Süleyman Kalkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011.